DESPRE ÎNCHIDEREA LUI *E* ÎN *NEȘTE*, *NECE*, *NEMIC*(Ă), *NEMĂNUI*(A) ȘI *NECĂI*(U)*RE*(A)

Cercetarea de față pornește din două direcții diferite, care au în comun același fenomen, și anume o închidere neregulată (adică produsă în afara acțiunii schimbărilor fonetice regulate numite îndeobște legi fonetice) a lui *e* la *i*, care s-a manifestat în limba română încă din faza celor mai vechi texte (cf. FLRV, *Vocalismul*, 1.2.1.) și al cărei rezultat a sfârșit prin a se fixa ca fonetism literar. Urmărim, pe de o parte, vechimea, ritmul și difuziunea dialectală a închiderii *e > i* în silaba inițială a indefinitului *nește* (și a celorlalte elemente în structura cărora intră lat. *nescio*) și a negativelor *nece*, *nemic*(ă), *nemănu*(a) și *necăi*(u)*re*(a) – corelând această închidere cu aceea a lui *-e* final din forma etimologică *nece* (< lat. *neque*), urmată de asurzirea lui *-i* rezultat din închidere – și, pe de altă parte, gradul în care fonetismului etimologic *ne-* se păstrează în anumite graiuri dacoromâne. Punctul de plecare al încercării de a stabili viabilitatea dialectală a fonetismelor primare în cuvintele de acest tip a fost constatarea că forme cu *ne-* apar în mod repetat în graiuri care au constituit obiectul uneia dintre cele mai recente anchete dialectale, și anume graiurile românești din Banatul sârbesc (cf. GRBS, *Fonetica*, *Vocalismul*, 1.1.1.1.).

Fenomenul de care ne ocupăm – și pe care l-am numit, în virtutea rezultatului său final, „închidere literară” (FLRV, *Vocalismul*, 1.2.1.) – este un fenomen extrem de neregulat pe ansamblul limbii române vechi, care se manifestă ca o tendință activă în cuvinte dintre care unele pot fi grupate în serii. O astfel de serie este aceea reprezentată de indefinitul *nește* și de negativele *nece*, *nemic*(ă), *nemănu*(a) și *necăi*(u)*re*(a) – omogenă fonetic (prin identitatea silabei inițiale) și etimologic (prin faptul că toate elementele ei includ particula negativă latină *nē* / *nē*¹), deși neomogenă funcțional (cuprinzând, alături de un indefinit, patru elemente de negație).

1. Vechimea fenomenului. Fenomenul închiderii vocalice în silaba inițială a cuvintelor din seria pe care o urmărim este prezent în diverse stadii, încă din epoca celor mai vechi texte, dar se manifestă foarte **inegal**, ritmul închiderii diferind sensibil de la un cuvânt la altul. Ceea ce este destul de surprinzător, încă din limba română veche (și confirmat de realitățile dialectale înregistrate în atlase) este extrema **stabilitate** a singurului element din serie care este întotdeauna **aton în grupul nominal**, și anume indefinitul *nește*. În opoziție cu acesta, descendentul lat. *neque* se caracterizează printr-o extremă **instabilitate**, în sensul că oscilațiile între variantele cu și fără închidere apar în interiorul aceluiași sistem. În *nemic*(ă) și *nemănu*(a), închiderea *e > i* are, în secolul al XVI-lea, un caracter cu totul izolat.

¹ Cf. Ernout-Meillet 432²: *neque* = *ne* + *que*, „qui alterne avec *nec* dans les mêmes conditions que atque avec *ac*”, *nēmīca*; 436²–437¹: *nēmō* < **ne-hemō* (= *ne-homō*).

2. Evoluția închiderii în seria *nește-nece* în dacoromâna veche

2.1. *Nește* (< lat. *nesciō quid*; REW 5899)

2.1.1. Secolul al XVI-lea. Atestările din secolul al XVI-lea sunt foarte puține și reflectă o conservare absolut regulată a lui *e*: *nește* CT 123^v:13–14; 131^v:12; ES 28^r:3 de jos; 113^v:6 de jos; *Cod. Br.* 189:8 de jos. Rezistența reală a lui *e* în acest cuvânt este confirmată de recurența formelor primare după 1600, ca și de faptul că formele fără închidere acopereau toată jumătatea vestică a dacoromânei, la data anchetei ALR II (vezi harta 1).

Curiozitatea pe care o reprezintă *nește* în cadrul seriei etimologice bazate pe lat. *nē* (*nē*) constă nu numai în evoluția lui divergentă (prin ritmul închiderii) de a lui *nece*, *nemică*, *nemănu(i)a* și *necăi(u)re(a)*, ci și în faptul că celelalte elemente din seria *nescio* (pronumele nehotărâte² *nescare* și *neșchit*) au variante cu închidere atestate încă din secolul al XVI-lea. Alături de:

neșchit CT 61^v:6–7 de jos; 173^v:12; CP 10^v:6; *neșchite* PO 98:8;
nescare ES 24^r:3 de jos; 71^v:6; 87^v:1–2; *nescae* (nêskaê) DÎR LXXXIX 1^r:5 de
 jos (să aibă ~ bunătate și avuție cumu se lăudase),

apar forme cu *e* închis la *i*, în textele din aria cea mai conservatoare a dacoromânei vechi:

nișchitu PS 20:5; *nișchițel* PH 11^r:10.

2.1.2. *Nește* după 1600. Atestări ale închiderii în silaba inițială a lui *nește* apar încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea, dar ele rămân net minoritare în raport cu forma primară, până la sfârșitul epocii vechi a limbii române. Faptul că acest cuvânt este mult mai puțin afectat de tendința închiderii decât celelalte cuvinte din seria lui reiese din cazurile frecvente de coocurență între formele lui primare și variante cu închidere, îndeosebi ale lui *nece*:

nește Moxa 334:37 (dar *nice* pe aceeași pagină, pe r. 31, 1 de jos); *Cuv. c.* 49:14; NVI 133:28, 29; *Răsp. Predosl.* 1:16; *Predosl.* 6:9 de jos; *Caz. I.* 62^r:4, 7, 12; 67^r:3 (precedat de *niște* pe r. 2); 73^r:14 (de două ori); 74^r:6; 76^v:4, 16; 93^r:13 etc. (extrem de frecvent); *Ps. C.* 94^r:2 de jos; 227^r:3 de jos; 227^v:4; *nesce* ELD 12:1 (urmat de *nîsqali*).

niște Moxa 337:18; *Caz. I.* 67^r:2; 83^v:13; *Min. Râm.* I:6–7; 6^r:24.

2.2. *Nece* (< lat. *neque*; cf. REW 5896)

2.2.1. Secolul al XVI-lea. Forma primară *nece* este foarte bine atestată în textele românești din secolul al XVI-lea – care se diferențiază însă din punctul de vedere al folosirii ei. Este greu de spus că prezența sau absența închiderii este un indiciu de diferențiere dialectală în această epocă; cu toate acestea, anumite detalii ale distribuției variantelor în texte atrag atenția – cum ar fi regularitatea formei primare *nece* în ES (text în care abundă formele cu *i* în loc de *e* în poziții neobișnuite):

² Pronumele nehotărât *neștine* (< *nescio quene*) a rămas în mod constant în afara tendinței închiderii lui *e* din silaba inițială.

nece PH 28^v:2; CV 6^v:5 de jos, 4 de jos; 11^v:1 de jos; PS 92:7 de jos; 155:2 de jos; ES 8^r:5, 7, 10, 13; 9^v:8 de jos; 11^v:1; 12^r:9; 12^v:5 de jos; 13^r:2–3, 3, 4, 16, 17; 14^v:6; 16^r:7; 16^v:12; 24^r:5; 25^v:4 de jos; 37^r:9–10 etc. (regulat); CT 13^r:12; 108^v:2 de jos; 159^v:6, 14; 205^r:6, 7; C. Ap. 38:17 (de două ori); 44:2 de jos, 1 de jos; CP 5^v:4; 53^r:4 de jos; 68^v:3–4; 80^v:6; 92^v:5; 107^r:4 (de două ori) etc. (regulat); LP 216^v:4 de jos; 222^r:6 de jos (minoritar față de *nice*)

Închiderea din *nece*, în care rolul principal l-a jucat mai degrabă o tendință de disimilare regresivă – dovadă faptul că închiderea e mult mai bine atestată în acest cuvânt decât în *nemică*, *nemănu(a)* și *necăi(u)rea*, care nu au succesiune *e ... e* – decât poziția atonă a lui *e* (cf. Rosetti 2002 [1986]:560), este atestată încă din secolul al XVI-lea, fiind, la fel ca fenomenul analog al închiderii în formații cu *nescio*, vezi 2.1.1.), prezentă în texte din aria cea mai conservatoare a dacoromânei vechi: textele rotacizante:

nice (niçê) PS 11:1; Cod. Br. 52:3 de jos; 433:9 (i scris însă peste un ê); LP 191^v:7 (de două ori); 207^r:13; 207^v:9; 216^v:3 de jos; 221^r:7 de jos; 221^v:1, 5 de jos; 229^r:1, 3; 229^v:5; 230^v:8–9; 231^r:1; 233^r:2; 233^v:3 de jos; 257^v:5 de jos, 4 de jos (dar *nece* pe r. 3 de jos) etc. (aproape regulat – *nece* izolat, v. mai sus)

Alături de închiderea din silaba inițială, apare, încă din secolul al XVI-lea, închiderea lui *e* final (care este și ea un fenomen de serie din categoria „închiderii literare”, incluzând diverse cuvinte terminate în africată prepalatală + *e*: negativul *nece*, adverbele deictice *aice* și *atunce* și conjuncția cauzală la origine compusă *căce*³); *-i* rezultat din închidere și-a pierdut caracterul silabic încă din această epocă foarte veche, după cum dovedesc grafiile terminate în ç suprascris:

nêç (recurent în PS și ortografiat consecvent cu ç ss.): ex. 114:8; 115:2 de jos; 117:10; 136:1 de jos; 178:9, 10; 207:6; 209:1, 2; 235:3

După cum arată formele recurente în PS, închiderea lui *e* final se poate produce în condițiile păstrării lui *e* din silaba inițială – dar se poate și asocia cu închiderea primului *e*, astfel încât fonetismul astăzi literar [niç] este bine reprezentat încă din secolul al XVI-lea în aria rotacizantă:

niç (ortografiat consecvent în PS cu ç ss.): ex. 235:3 (corelat cu nêç); 266:5; 292:5, 7; 368:9; 383:8; 433:3 de jos, 2 de jos (de două ori).

Cât de intensă a fost oscilația între cele patru variante ale reflexului românesc al lat. *neque*, încă din epoca celor mai vechi texte, se vede din faptul că toate sunt prezente – deși inegale ca frecvență – în manuscrisul Psaltirii Scheiene.

Variantele cu închidere (în prima silabă, în a doua silabă sau în ambele silabe: *nice*, *neci*, *nici*) sunt coocurente și în PO; fluctuația merge până la oscilația între

³ La acestea se adaugă *ce* adversativ – care, fiind o monosilabă, se deosebește de cuvintele în *-ce* > *-ci* prin faptul că *-i* rezultat din închidere a rămas silabic.

variante pe porțiuni foarte mici de text: *neci* PO 69:3 (de 3 ori), 4; *nice* 64:6 (urmat de *neci* pe r. următor); *nici* 63:4 de jos (urmat de *neci* pe r. următor).

Predominanța formei primare *nece* (în unele texte până la regularitate) la Coresi (vezi exemplele mai sus) nu exclude prezența tipului cu dublă închidere: *nici* CL 1^r:6. Rămâne remarcabil, în cazul acestui cuvânt, faptul că, deși toate stadiile închiderii sunt prezente încă din secolul al XVI-lea, forma primară continuă să fie bine atestată după 1600.

2.2.2. *nece* după 1600. Forma primară continuă să fie bine atestată în secolul al XVII-lea:

nece NTB 132^r:1, 15; 133^r:16; *Ps. B. Predosl.* X^r:13; 2^v:7; 7^r:4; 14^v:4 de jos; 240^v:10 (coocurent cu *neč*); 258^r:2 de jos; 280^v:3 (coocurent cu *neč*); 288^v:3 (id.); 290^v:4, 5

Închiderea în silaba inițială, dar cu păstrarea lui *e* final, este cea mai bine atestată, putând fi considerată tipul predominant pe ansamblul dacoromânei vechi:

nice Moxa 337:1 de jos; *Caz I.* 46^r:7; 46^v:11; 47^r:2; 49^v:21, 22, 23 (de două ori); 51^v:12 (de două ori), 13; 52^v:10; 54^v:19 etc. (extrem de frecvent); *Răsp.* 3^v:12, 4 de jos (dar *nici* pe r. 2 de jos); *Ceas. d.* 13:5 (de două ori), 13, 15, 23 (dar *nič* pe r. 12, 24, 8 de jos)

Variantele cu închidere în ambele silabe sunt ortografiate uneori cu *i* la finală:

nici NVI 133:7 de jos, 6 de jos (de două ori); *Răsp.* 2^r:8 de jos (urmat de vocală: ~ *au cunoscuți*); 3^v:2 de jos (~ *tr-un chip*); *Ps. C.* 78^r:1 de jos

Predominante sunt însă grafiile cu *ç* urmat de semn fără valoare fonetică sau suprascris (ceea ce arată că asurzirea lui *-i* provenit din *-e* a fost generală în dacoromâna veche):

nič' NVI 133:6 de jos; *Răsp.* 1^v:3 de jos, 2 de jos; 2^r:2, 3, 9 de jos, 6 de jos; *Prol.* 222:19 (de două ori), 23; *Ps. C.* 78^r:2 (*ç* ss.); 93^v:4 de jos (*-č'*); 102^r:2 (*ç* ss.), 5 (id.), 5 de jos (id.), 3 de jos (id.); 102^v:5 de jos (id.); 103^v:2 (id.), 8 (id.) etc.

nič (de cele mai multe ori cu *ç* ss.) *Cant. Ist.* 1^r:3 de jos (de două ori), 2 de jos; 1^v:3, 5, 6 etc. Grafiile cu *ç* urmat de paieric sunt mai rare la stolnicul Cantacuzino: *nič'* 1^r:3 de jos. Tot izolat apare la el grafia cu *i* final suprascris „culcat”: *ničī* *Cant. Ist.* 1^v:4 (grafie precedată și urmată de tipul recurent cu *ç* suprascris).

Din cauza neregularității distribuției în texte a variantelor modificate, cronologia relativă a celor două închideri e foarte greu de stabilit; predominanța lui *nice* pe ansamblul dacoromânei vechi (vezi și mai sus) arată că, în principiu, vocala afectată mai întâi de tendința de disimilare a fost *e* din silaba inițială⁴. Cu toate acestea,

⁴ O cronologie diferită ar rezulta din explicația pe care o dă Densusianu (1938, p. 468) închiderilor din *nece*, dintre care cea dintâi ar fi fost aceea din silaba finală și s-ar fi produs în secvențe compuse din *nece* + cuvânt cu inițială vocalică (*nece acesta* > *neci acesta*); acestei închideri i-ar fi urmat închiderea, prin asimilare regresivă, a lui *e* din silaba inițială. O astfel de reconstituire a schimbărilor suferite de forma primară *nece* se lovește de frecvența relativă a formelor nu numai în secolul al XVI-lea, ci pe ansamblul dacoromânei vechi. Ierarhia care ar rezulta din formularea lui Densusianu

coocurența variantelor rămâne până târziu o caracteristică a celor mai multe texte. Cele mai frecvente dintre cele patru sunt variantele *nice* și *nič* – cu o predominanță destul de sensibilă a celei dintâi; din raportul lor de frecvență se poate deduce că

– închiderea lui *e* din prima silabă pare a se fi generalizat mai devreme;

– închiderea lui *e* final (asociată aproape regulat cu afonizarea lui *i* rezultat din închidere) pare a se fi generalizat mai târziu (în concordanță cu evoluția celorlalte cuvinte polisilabice în *-ce*) – fapt confirmat de formele arhaice prezente în graiuri: în timp ce variante cu *e* păstrat în silaba inițială (*ne-*) nu s-au înregistrat nicăieri în dacoromână, fonetismul *n[i]*- fiind general în reflexul românesc al lat. *neque*, variante bisilabice (terminate în *-[e]*, *[i]*, dar cel mai adesea în *[i]*) apar în Maramureș și Crișana (vezi hărțile 2, 3, 4);

– a treia dintre variantele care au suferit o închidere *e > i* iese din seria de care ne ocupăm și a cărei trăsătură specifică este închiderea în silaba inițială *ne-*; această variantă, cea mai slab reprezentată în textele vechi românești, păstrează gradul etimologic de apertură în silaba inițială, în condițiile închiderii lui *-e* final. Aceasta are, la rândul ei, două realizări, dintre care una este problematică, deoarece se asociază cu păstrarea lui *-i* silabic după africata *[č]*, în condițiile în care asurzirea lui *i* final (rezultat din închiderea lui *e*) precedat de *č* era atestată cu mult înainte de 1600 (vezi 2.2.1. pentru recurența formelor în *-č* în PS). Cu toate acestea, grafiile cu *-csi* din AC:

Necsi. Nullomodo. Nequaquam AC 94:16 – dar *Nicsi. Neque* 97:7; *Nicsike'nd. Nunquam* 97:8

trebuie interpretate ca notații pentru forme cu *i* final silabic (cu alte cuvinte, forme terminate în *[či]*, nu în *[č]*), deoarece formele care se termină în africată⁵ sunt scrise în mod consecvent în AC cu *cs* neurnat de *i*: *Aries. Herinacius* AC 12:3; *Bics. Flagellum* AC 18:6 de jos ș. a.

Cealaltă realizare coincide cu formele monosilabice atestate în mod curent încă din secolul al XVI-lea:

*něč** (*neč*; č ss.) *Ps. B.* 240^v:12; 280^v:2; 288^v:3 etc. (42 de ocurențe)

De multe ori, varianta în *-č* alternează în *Ps. B.* cu varianta primară *nece*, ca în:

l.c., „la quatrième forme, *nice*”, este reversul situației reale din textele vechi românești, în care *nice* este forma net predominantă; apariția ei prin disimilare produsă în forma primară *nece* este admisă de Densusianu (care pare să întrevadă însă o disimilare concomitentă a ambilor *i*, scriind „la quatrième forme, *nice*, est résultée de *nece* soit par la dissimilation *e – e > i – i*” [s.n.]), dar considerată mai puțin probabilă decât o substituție a lui *ne-* prin *ni-* „sous l’influence d’autres adverbes commençant par *ni-*” – ceea ce iarăși intră în contradicție cu frecvența relativă a variantelor pe ansamblul limbii române vechi, deoarece, așa cum se va vedea în continuare (vezi mai jos, 2.3., 2.4., 2.5.), închiderea din *nice* a fost un fenomen mult mai intens decât închiderea din *nimic-*, *nimănu(i)a* și *nicăi(u)re(a)*.

⁵ De asemenea, în AC sunt scrise cu *cs* neurnat de *i* cuvintele vechi dacoromâne care conțin grupul *[č]* + consoană, cum sunt verbele *[mičcă]* (= mișca) și *[mučcă]* (= mușca; cf. Zamfir 2016, p. 358): *Micsk. Moveo* AC 89:9 de jos; *Micskumé. Moveor* 89:8 de jos; *Micskéturé. Motus* 89:7 de jos; *Mucsk. Mordeo* AC 92:9 de jos; *Mucskéturé. Morsus* AC 92:8 de jos; *Mucskat. Morsus* AC 92:7 de jos; *Mucskétor. Mordax* 92:6 de jos.

și nu-î *neč* [ç ss. la sfârșit de rând] *chiš nece lăsat* Ps. B. 280^v:2–3
Něč' le-am păziť, nece le-am făcut, cum' ne-a' zis noaō ca să ne fie noaō bine Ps.
 B. 288^v:3–5

Către sfârșitul secolului al XVIII-lea se întâlnesc texte în care varianta *nič* este recurentă și nu pare a fi concurată de contraexemple: ex. *nič* (ničiÂ) *Min. Râm.* II:19 (de 2 ori); 1^v:27². O notație ca cea din *Min. Râm.* este specifică fazei târzii a limbii române vechi, în care semnul chirilic *i*, cu semn de scurtime (iÂ), se folosea și pentru notarea lui *i* final asurzit ([—]), nu numai a lui [i] din diftongii descendenți, așa cum se folosise pe scară largă de-a lungul secolului al XVII-lea.

La sfârșitul epocii vechi a limbii române, varianta fixată astăzi ca literară pare să fi fost tipică pentru jumătatea sudică a Transilvaniei: în ELD, *nici* (3:9 de jos) apare alături de închiderea în silaba finală *-ce* (> *-ci*) din adverbul *aici* 54:12; 63:4 (acesta îl are însă pe *-e* păstrat înainte de *-a* deictic: *peaicea* 55:11) și din conjuncția adversativă *ci*, *atqui* 59:1 de jos.

2.3. Nemică (< lat. **nē mīca* Ernout-Meillet 432²; REW 5885). Pronumele negativ⁶ *nemică* pune – la fel ca formantul negativ/conjuncția *nece* – mai multe probleme istorice, dintre care două sunt fonetice (închiderea din silaba inițială și căderea vocalei finale), iar una este morfologică, ținând de posibilitatea asocierii – în principiu, specifică deicticelor – cu *-a* final. Adjoncțiunea lui *-a* este independentă de fenomenul apocopei, în sensul că *-a* deictic se poate asocia cu o formă terminată în vocală (în speță, în *-ă*) printr-o substituție de același tip cu aceea din flexiunea feminină, în care articolul enclitic substituie vocala desinențială: *furnică-furnica*, *nucă-nuca* etc. Faptul că forme în *-a* apar încă din secolul al XVI-lea, pentru care atestarea apocopei este discutabilă (vezi mai jos, **2.3.1.**) dovedește din plin acest lucru.

Limba română veche se caracterizează printr-o predominanță masivă a variantei primare (cu *ne-*) asupra celei cu închidere. Evoluția fonetică a lui *nemică* se diferențiază sensibil de aceea a lui *nece* (vezi mai sus, **2.2.**), caracterizată, cum s-a văzut, printr-o intensitate a fluctuației între variante încă din secolul al XVI-lea. Atestările vechi arată că ritmul închiderii lui *e* a fost mult mai lent în cazul lui *nemică*.

2.3.1. Secolul al XVI-lea. Închiderea lui *e* din silaba inițială este foarte slab atestată în secolul al XVI-lea; în afară de *Cod. Br.*, care are forme cu *ni-* recurente (vezi mai jos), *nimic-* este izolat (sau chiar excepțional) în toate sursele; în textele lui Coresi, de pildă, *nemică/nemica* este **regulat** în condițiile unei frecvențe extrem de ridicate.

Forma primară, cu *e* în silaba inițială, este atestată în texte de diversă proveniență geografică; chiar și acolo unde forma inovatoare cu închidere are o recurență notabilă – în speță în *Cod. Br.*, vezi mai jos –, forma primară este predominantă.

⁶ În limba română veche, reflexul lat. **nē mīca* a avut, pe lângă folosirea pronominală păstrată până în ziua de astăzi, o folosire adverbială, căreia îi este asociat sensul „deloc” (cf. Densusianu 1938, p. 604): ex. *Văzu Pilat' că nemica nū tăcură* CT 63^r:15–16. Atât folosirea pronominală, cât și în cea adverbială se caracterizează prin prezența sau absența lui *-a* deictic (cu alte cuvinte, acesta nu diferențiază pronumele de adverb, cf. și *nū află nemica tr-âns' numai frânzele singure* CT 45^r:5–6).

Este, de asemenea, practic generală – abstracție făcând de câteva grafii discutabile – forma trisilabică (în -ă). Mai este de observat că formele primare provenite din **nē mīca* sunt nu o dată coocurente cu forme în care este prezentă închiderea în silaba inițială a reflexului lat. *neque*:

nemică (*nemică*) PH 33^r:13; 47^r:10 (precedat de *nice*); 75^r:15; CV 1^r:2 de jos; 5^r:7; 6^r:7; 16^r:2; 48^v:1 de jos; 49^r:5 etc. (regulat); PS 67:1-2 de jos; 122:9; 172:7 (terminat în k suprascris la sfârșitul rândului); 237:3; 267:2; 452:1; CT 61^r:16; 192^v:6; 206^v:9 de jos etc. (regulat; 60 de ocurențe); CC₁ 4^r:9 (precedat de 3 ocurențe ale lui *nice*); 8^v:14; 14^r:17; 28^r:22 etc.; CP 38^r:8; 103^r:4; 158^v:11; 266^r:1-2 de jos (regulat); C. Ap. 14:9; 15:5; 21:4 de jos; 35:7-8; 38:15 etc.; PO 7:8 de jos; 41:5; 52:9, 12-13; 59:8, 12; 60:6 de jos; 62:17 etc. (33 de ocurențe); Cod. Br. 39:4-5; 41:1; 49:11; 94:8; 120:6; 160:5 etc. (18 ocurențe; larg majoritar); LP 259^v:7; DÎR XXXVI 249^v:10; LXXIX 1^r:6-7; LXXXVIII 1^r:10; 2^v:4 (urmat de *nice*); LXXXIX 2^v:13

Problematic sub raportul finalei sunt grafiile:

nemic' PH 18^v:6 (și ~ *nu m las'* [= 3 sg. *lasă*]); 118^r:11; *nemic* DÎR XCIII 1^v:5 (k ss.)

Grafia din PH reprezintă unul dintre cazurile în care valoarea ierului mic final (în principiu Ø în cele mai multe texte din secolul al XVI-lea) pare să fie fonetică, nu pur grafică; judecând după vecinătatea cu o formă în care ierul mic final notează în mod sigur vocala [ă] (*las* , care este o formă certă de ind. prez. III sg.), grafia *nemic* ar putea reprezenta și ea aceeași situație; în forma documentară *nemic* DÎR XCIII 1^v:5 – situată cronologic, spre deosebire de PH, către limita finală a secolului al XVI-lea –, k este suprascris, ceea ce reprezintă un tip de grafie care lasă deschisă posibilitatea nenotării sunetului de după consoana urcată deasupra rândului.

Forma cu -a deictic este și ea prezentă încă din epoca celor mai vechi texte, dar are o frecvență sensibil mai redusă decât a formei în -[ă] (chirilic β sau ø):

nemica CV 16^r:8; ES 29^v:3; 63^v:1; 79^v:6 de jos; 90^r:13, 3 de jos etc. (9 ocurențe); CT 45^r:5; 63^r:15; CC₁ 1^r:6; 37^v:23 (precedat de două ocurențe ale lui *nice*); 43^v:10; 263^v:7 etc. (c. 90 de ocurențe ale variantei cu *ne-*); CP 71^v:6; Cod. Br. 165:4 de jos; 257:13; 337:7; DÎR XIX 263^r:13

Închiderea *e > i* apare în mod repetat în Cod. Br. (unde este minoritară în raport cu forma primară, vezi mai sus) și câte o singură dată în PO și într-un act diplomatic de la Mihai Viteazul; tot o singură dată apare în textele coresiene, având un caracter excepțional în raport cu suma atestărilor lui *nemic-* (vezi mai sus):

nimică Cod. Br. 57:1; 87:12-13; 109:10; 196:9; 210:3-4 de jos; 247:7; 257:1-2 de jos; 455:5; PO 134:1 de jos; *nimica* CT 140^v:7 de jos; DÎR XLIV 237^v:14

Alături de cele 8 forme în -kø (la care se adaugă cele 18 cu aceeași structură a finalei și cu *e* păstrat în prima silabă, vezi mai sus), apare în Cod. Br. o formă în -k':

nimic' Cod. Br. 154:6 de jos.

Este greu de spus dacă o astfel de grafie – împreună cu celelalte două grafii problematice comentate mai sus – poate fi considerată ca atestare a unei faze incipiente a apocopei în acest cuvânt. Faptul că formele trisilabice continuă să fie atestate

pe scară largă până la sfârșitul epocii dacoromâne vechi (vezi exemplele de mai jos) arată că grafiile cu *k* urmat de un semn folosit preponderent fără valoare fonetică, precum ierul mic, sunt mai degrabă niște accidente.

Fonetismul etimologic *nemic-* apare foarte bine păstrat și după 1600, fie în forme în *-că*, fie în forme cu *-a* deictic; cazurile în care acest fonetism coexistă cu inovația închiderii în alte forme din serie (în special în reflexul lui *neque*) sunt frecvente:

nemică (nemică)/nemica NVI 133:9 de jos; *Caz. I.* 52^r:9; 52^v:9; 62^r:18; 62^v:5 (precedat de 3 ocurențe ale lui *nice*), 10; 63^v:19, 21; 64^r:21 (pe același rând cu *nice*); 65^r:22 etc. (extrem de frecvent); *Răsp.* 2^r:3 (precedat de două ocurențe ale lui *nič'*), 2 de jos; *Nemika. Nihil* AC 96:2; *Ps. B. Predosl.* III^v:2 (precedat de *nimică* la sfârșitul paginii precedente); *Predosl.* IV^v:11 de jos; 18^r:5 de jos; 89^r:3 (urmat de *nice*); 170^v:9; 283^v:8; *N. Test. Buc.* 349:5 de jos, 2 de jos; *Ceas. d.* 11:22; 13:3, 20, notă marg.; 14:18–19

Cu toate acestea, închiderea *e > i* începe să fie mai bine atestată după 1600, chiar în texte în care *nemic-* este recurrent; uneori variantele cu și fără închidere sunt coocurente pe porțiuni mici de text:

nimică (nimică) *Caz. I.* 48^v:18; *Ps. B. Predosl.* III^r:4 de jos (urmat de *nemică* pe r. 2 al paginii următoare); 37^r:1 de jos; 69^v:2; *Într. înț.* 95:7; *nimica* *Ps. B.* 124^v:6; *Înv. creșt.* 338:20 (*o ~*); *Ps. C.* 103^r:5 de jos; *Min. Râm.* 3^v:3-4² de jos

De asemenea, începând din secolul al XVIII-lea se poate vorbi de o atestare sigură a apocopei, forme bisilabice apărând în texte extrem de îngrijite ca grafie:

nimic *Min. Râm.* 5^v:3; *Prol.* 222:19; *Cant. Ist.* 1^v:5 (*-c'*); *Hronogr.* 74:4, 11 de jos; *Într. înț.* 95:20, 26.

2.4. *Nemănu(i)a*. Închiderea din silaba inițială a formei de genitiv-dativ a pronumelui negativ *nimeni* – a cărui formă arhaică este *nime*, cf. Densusianu 1938, p. 433 – constituie, pe de o parte, un fenomen de serie, asociindu-se în mod incontestabil cu închiderile din celelalte cuvinte pe care le urmărim aici, dar, pe de altă parte, trebuie să fi fost favorizată de vocalismul formei de nominativ-acuzativ, al cărei *i* din silaba inițială este stabil⁷ în diacronie.

Închiderea *e > i* în *nemănu(i)a* este prezentă în texte încă din secolul al XVI-lea – chiar și în acelea caracterizate printr-un pronunțat grad de conservatorism. Ea nu

⁷ Vocalismul formei provenite din lat. *nēmo*, *-mine* (PEW 1180; REW 5886) reprezintă el însuși o problemă istorică destul de complicată, generatoare de diverse eforturi explicative (cf. Avram 1990, p. 63–64) – deoarece, în mod normal, *e* accentuat nu se închide atunci când este urmat de *m* simplu (care nu constituie poziție nazală); explicația cea mai plauzibilă este aceea dată de Andrei Avram, care vede în *nime* (la fel ca în celelalte două cuvinte care ilustrează o închidere problematică a vocalei accentuate, *nume* și *nun* < *nōmen*, *nonnus*) rezultatul influenței conjugate a nazalei următoare (*m*) și a nazalei precedente (*n*): „la nazalizarea slabă provocată de nazala următoare, care, ea singură, n-ar fi putut să determine alterarea timbrului vocalei ..., s-a adăugat nazalizarea datorată consoanei nazale precedente.”

are însă o distribuție uniformă: în textele diaconului Coresi, de exemplu, predomină net⁸ formele cu *e*:

nemânui CT 35^r:14; 36^r:4 de jos (scris cu *u*); *nemunue* CT 86^v:11; *nemunu* CT 70^v:6; 84^v:3 de jos; 108^v:8–9 (scris *lê-*); 123^r:1 de jos; 136^v:10 etc. (9 ocurențe); CC₁12^v:12; 14^r:16; 30^v:14 (urmat imediat de *nici*); 128^v:13; 183^r:18; 227^v:19

Formele cu închidere sunt minoritare la Coresi:

nimunu CT 87^v:8 de jos (precedat de *nimea* 87^v:10 de jos); CC₁ 123^r:22; 126^v: 16–17

În celelate texte din secolul al XVI-lea, apar, în mod izolat, forme cu închidere (în afara concurenței cu forme primare):

nimărui CV 27^r:5; *nimânui* Cod. Br. 435:1 de jos; *nimenuă* ES 59^v:10; *nimenuile* ES 61^v:4 de jos – cf. și *niminile* ES 37^r:10–11.

Formele cu închidere care apar în mod repetat în ES sunt asociabile cu alte cazuri de închidere „neliterară” prezente în acest text și, de aceea, greu de considerat ca un indiciu al extensiunii reale pe care o va fi avut închiderea în acest cuvânt în aria și în epoca respectivă.

În ciuda relației paradigmatică cu *nime*, vocalismul etimologic s-a păstrat până târziu în forma de genitiv-dativ:

*nemârui*⁹ Caz. I. 56^r:10 (precedat de *nime* pe același rând și pe cel precedent); 102^r:20, 22; Ceas. d. 11:14 de jos (-mă-; -ruă)

2.5. Reflexele românești ale lui *nec aliubi re*. Din punct de vedere fonetic, urmașul românesc al compusului lat. *nec aliubi re* (CDDE 30) este, dintre cuvintele cu *ne-* > *ni-*, acela care pune cele mai complexe probleme – la închiderea din silaba inițială adăugându-se reducerea *ju* > *i*, atestată încă din secolul al XVI-lea (urmată, într-o fază mai târzie, de deschiderea acestui *i* secundar la (*i*)*e*), apoi închiderea lui *-e* final (urmată de asurzirea lui *i* rezultat din închidere; fenomen produs în condițiile absenței lui *-a* deictic), precum și unele modificări dialectale neatestăte în textele vechi românești (vezi mai jos, sub 3.). Toate aceste variații sunt nerelevante pentru cercetarea de față, în care variantele sunt reduse la două tipuri, cel originar, cu *ne-*, și cel inovator, cu *ni-*. Trebuie spus că modificările produse în acest cuvânt apar combinate în diverse moduri, reducerea¹⁰ diftongului etimologic *ju* (<: *u* < lat. *l* + *i* + *u*) asociindu-se adesea cu păstrarea lui *e* în silaba inițială.

⁸ În schimb, așa cum se poate vedea din exemplele transcrise, formele de genitiv-dativ ale pronumelui *nime(ni)* sunt afectate pe scară foarte largă de asimilarea vocalei din silaba a doua la *u* din flectivul pronominal de genitiv-dativ.

⁹ O altă alterare fonetică produsă în forma obică *nemânui(a)*, alături de asimilarea la *u* a vocalei din silaba medială (vezi nota 9), este disimilarea nazalei mediale (*n ... n* > *n ... r*) – un fenomen complet străin de rotacismul care se vede în forma din CV.

¹⁰ Reducerea diftongului *ju* – sau a grupului consoană (pre)palatală + *u* – la *i*, respectiv consoană (pre)palatală + *i*, apare în română în mai multe cuvinte (cf. Densusianu 1938, p. 401), dovedindu-se, până la un punct, un fenomen aproape regulat (generalizat, de cele mai multe ori, încă din faza celor

Cuvântul este slab atestat în secolul al XVI-lea:

necăirea CC₁ 85^r:13 (*deaca nu putu afla de la alalți oameni ajutoriu să ajute lui, nimea pre pământ, nici întru un loc, ~, el mearse la apostoli*); 195^r:11 (*Ce în Scriptura Sfîntă, ~ în legea noao a lu Hristos, nu aflăm de la el oprit vreun fealiu de bucate*)

De-a lungul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, atestările ilustrează un grad remarcabil de conservare a lui *e* etimologic din silaba inițială:

necăire (nêkβi'rê) BB 371^l:20

necăirea NVI 133:11 de jos

necăiri (nêkβi'ri) *Caz. I.* 300 [342^v]:10; *Răsp.* 7^v:11; NTB 191^r:12; BB 372^l:17; *Nec. Let.* 405 [280^r]:9; *Ax. Ur.* I 82 [96^r]:14

Caracterul asilabic al lui *i* final rezultat din închiderea lui *e* pare să rezulte din grafii cu *r* suprascris:

necăir̃ (nêkβi'r, *r* ss. la sfârșitul rîndului) NTB 2^v:3; *Ps. C.* 77^v:10 (coocurent cu *nici* pe același rînd)

Alături de formele cu reducerea *ju* > *i*, în condițiile păstrării lui *e* din prima silabă, apar în texte, până târziu în secolul al XVIII-lea, forme în care absența închiderii se asociază cu absența reducerii lui *ju*:

necăiuri (nêkβüri) *Caz. I.* 342 [376^r]:5; 376 [20^v]:19; NTB 199^r:4 de jos; *Nec. Let.* 267 [239^r]:9; 451 [305^v]:10; 583 [362^v]:1; 610 [376^r]:17; *Ax. Ur.* I 3 [10^r]:21; 4 [11^r]:8; 287 [326^r]:11; 294 [334^v]:13; 294 [335^r]:18.

După cum se vede, *necăiuri* este recurent în Letopisețul lui Neculce și în Cronica paralelă a lui Axinte Uricariul; extrem de pertinent pentru problema închiderii *e* > *i* este faptul că editorul Gabriel Ștrempel dă aproape invariabil în aparatul critic, pentru formele în *ne-* din manuscrisele pe care le-a folosit ca texte de bază, corespondențe în *ni-* în alte manuscrise.

Deși *e* din silaba inițială s-a păstrat până târziu în toate cele trei provincii istorice, închiderea lui este atestată în Muntenia încă de la jumătatea secolului al XVII-lea

nicăirea NVI 15^r; 25^r; 33^v; 146^r; 244^r; *nicăiurea* NVI 34^v

În secolul al XVIII-lea apar izolat forme cu *ni-* (alături de formele predominante cu *ne-*, vezi mai sus) la Neculce și Axinte Uricariul; judecând după discordanțele dintre manuscrise în privința fonetismului acestui cuvânt (vezi mai sus), fluctuația între fonetismul etimologic și cel inovator ajunsese în secolul al XVIII-lea extrem de intensă:

nicăiri *Nec. Let.* 277 [232^r]:4; 817 [466^v]:14; *Ax. Ur.* I 315 [359^r]:2 de jos

mai vechi texte, ca în cazurile *închide* < *includere*, *înghiți* < *ingluttire* etc.). Cu toate acestea, *ju* nu s-a redus la *i* în perechea etimologică a lui *nicăieri*, *aiurea* (< *aliubi* + *re*, CDDE 29) – abstracție făcând de modificări dialectale târzii –, iar în *necăiure* s-a menținut până târziu, vezi mai jos.

3. Formele din seria *nece* în graiurile dacoromâne actuale. Așa cum rezultă din materialele dialectale publicate în ALR II, serie nouă, precum și din răspunsurile necartografiate¹¹ la întrebarea [1368] din Chestionarul ALR I, conservarea lui *e* în cuvintele românești a căror structură etimologică include particula negativă latină *nē-/nec-* nu apare decât într-o măsură extrem de redusă în graiurile dacoromâne „actuale” (denumire convențională prin care se desemnează epoca anchetelor ALR și NALR, precum și a înregistrărilor pe suport electronic întreprinse în diverse momente din a doua jumătate a secolului XX și la începutul secolului XXI). Singurul cuvânt care face excepție de la această restrângere maximă a domeniului geografic al păstrării lui *e* este indefinitul *nește* (vezi și 2.1.), pentru care ancheta ALR II indică o arie compactă cu forme primare, cuprinzând nordul și vestul dacoromânei (inclusiv Banatul și Oltenia; vezi harta 1). În toată această arie, apertura vocalei etimologice este nemodificată (modificat este uneori timbrul ei, în sensul că de multe ori se înregistrează trecerea lui *e* la *ě*, legată de palatalizarea nazalei inițiale la *ń*); într-un singur punct cartografic (2 din Banat) apare un stadiu intermediar între cel etimologic și cel din limba literară, *i*. Formele primare sunt viabile în graiurile românești din Banatul sârbesc, unde am înregistrat, în anii 2007–2008, fonetismele *nește* (*neșfe*, *neșfe*) la vorbitoare de limbă română din satele Săn Mihai (Locve) și Straja.

În afară de păstrarea în arie compactă a lui *e* din *nește*, vocalismul etimologic în silaba inițială nu mai apare, în faza anchetelor dialectale, decât în adverbul *nicăieri* (vezi harta 5), pentru care Sever Pop a notat forme de tipul *necăir*—(*-îreă*)/*hecări* într-o arie relativ compactă din nord-vestul Dacoromaniei și în puncte dispersate din Crișana, centrul Transilvaniei și nordul Moldovei.

În mod cu totul excepțional, *e* apare păstrat (dar asociat cu inovația reducerii finalei etimologice *-că* la *-c*, vezi 2.3.) în descendentul românesc al lat. **nē mīca*, în punctul 260 din nordul Transilvaniei (vezi harta 6).

În descendentul lat. *neque*, în care închiderea *e > i*, în ambele silabe, a fost un fenomen de maximă intensitate încă din faza celor mai vechi texte (vezi 2.2.), *e* din silaba inițială apare fără excepție închis la *i*; nu există nicăieri grade intermediare, ci pretutindeni – în ciuda oscilațiilor multiple care apar în acest cuvânt la nivelul consonantismului, ca și la cel al vocalismului silabei finale, vezi a jos – un vocalism consecvent [i] în prima silabă (vezi hărțile 2, 2 bis, 3 și 4). Există, în schimb, arhaisme fonetice constând în păstrarea structurii originare bisilabice – de cele mai multe ori cu *e > i*, excepțional cu *e* păstrat sau cu stadiul intermediar *i* – în jumătatea nordică a Crișanei, nordul Transilvaniei și nordul Maramureșului. Fenomenul păstrării vocalei finale silabice pare să aibă cea mai mare extensiune în cazul în care *nice* este formant al pronumelui negativ *nice unul* (harta 2) și cea mai mică

¹¹ Răspunsurile la Chestionarele ALR I și ALR II se află în arhiva Atlasului Lingvistic Român de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca; pentru realizarea hărții 5 (*nicăieri*), anexată cercetării de față, îi mulțumim colegei noastre Veronica Ana Vlasin, care ne-a ajutat fotocopiind fișele de anchetă cu răspunsurile la întrebarea pusă de Sever Pop pentru adverbul „nicăieri”.

extensiune atunci când este formant al articolului nehotărât negativ *nici o* (harta 2 bis; un singur răspuns cu *-i* final silabic, în punctul 325 = Voivozi, jud. Bihor) – ceea ce arată, dincolo de orice îndoială, că nu inițiala vocalică a cuvântului următor (vezi nota 4) a jucat un rol în reducerea structurii originare a lui *nece*, ci caracterul său aton sau accentuat în enunț; de asemenea, pare să aibă relevanță, judecând după păstrarea lui *-e* înaintea de vocala inițială a pronumelui *unul* (harta 2, punctul 141 = Micăsasa, jud. Sibiu), independența fonetică față de cuvântul următor; atunci când *nice* este adverb negativ alipit de o formă verbală enclitică, așa cum este recurentul *nîcî-s flămînd* (*nîcî-s*, *nîcî-s*, *nîsî-s*), închiderea lui *-e* final la *-i* este absolut regulată (vezi harta 3). Se pare, de asemenea, că oscilația între variantele rezutate din diversele închideri produse în forma primară *nece* (vezi 2.2.) corespund unei tendințe de variație în corelațiile sintactice de tip „nici ..., nici ...”, deoarece din comparația între hărțile 3 și 4 (reprezentând răspunsurile succesive pentru structura „nici mi-e foame ...” – „nici mi-e sete”) se vede că forma silabică este folosită mult mai puțin în a doua parte a structurii (3 puncte cartografice; harta 4) decât în prima (7 puncte cartografice; harta 3). Se mai vede iarăși că *-e* se păstrează în *nice* independent fonetic (harta 4: punctul 141, menționat mai sus pentru păstrarea lui *-e* în pronumele negativ, și punctul 157 = Vânători, jud. Mureș), dar este închis la *-i* înaintea de *s* verbal enclitic (harta 4, punctul 334 = Moftinu Mic, jud. Satu Mare).

4. Concluzii. Închiderea *e > i* în cuvintele românești care au în structura etimologică formantul negativ latin *nē-* (*nec-*) a fost un fenomen care s-a manifestat în grade diferite încă din limba română veche, având manifestări parțial concordante cu situația înregistrată în graiurile dacoromâne în epoca anchetelor dialectale. Cea mai frapantă dintre aceste concordanțe este gradul maxim de conservare care apare la singurul element al seriei care este întotdeauna aton în grupul nominal, și anume articolul nehotărât *nește*: avansarea lentă a inovației închiderii în limba română veche coincide cu păstrarea lui *e* în răspunsurile la ancheta ALR II, în care închiderea „literară” acoperă numai Muntenia și în Moldova, fiind absentă din Oltenia, Banat, Crișana, Maramureș și Transilvania.

La polul opus indefinitului *nește* se află cuvântul la origine identic prin structura silabică și prin succesiunea vocalică *e ... e*, și anume negativul *nece*. Acesta a cunoscut fluctuații fonetice începând din epoca celor mai vechi texte – având, în principiu, patru variante fonetice, două „extreme” (cu apertură nemodificată în ambele silabe și, respectiv, cu închidere în ambele silabe) și două intermediare (cu închidere numai într-una dintre cele două silabe – în mod sensibil predominant în silaba inițială). Atât distribuția variantelor în textele vechi românești, cât și variantele dialectale din ariile care păstrează forme bisilabice (în linii mari, colțul nord-vestic al Dacoromaniei) arată că închiderea inițială a fost închiderea prin disimilare regresivă a lui *e* din *ne-* și că închiderea lui *-e* final, deși atestată în textele vechi românești, a avansat într-un ritm mult mai lent; în timp ce prima închidere este

generalizată în graiurile dacoromâne, cea de-a doua, deși predominantă masiv în ansamblul răspunsurilor la întrebările din chestionar, era încă un fenomen negeneralizat la data anchetei lui Emil Petrovici.

SURSE

- AC = *Anonymus Caransebesiensis* (c. 1650); am folosit fotocopia manuscrisului din *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*. Studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române, 2008.
- ALR II = *Atlasul lingistic român*. Serie nouă [= ALR II]. Vol. V, Editura Academiei, [Cluj,] 1966, h. 1355 (... nicio vită străină); Vol. VI, Editura Academiei, [Cluj,] 1969, h. 1583 (Le-a arătat drumul unor drumeți), 1644 (Să nu faceți nimic...), 1762 (Nici unul dintre voi să nu vină cu mine), 1847 (Nici mi-e foame...), 1848 (... nici mi-e sete).
- Ax. Ur. = Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*. I. Ediție critică de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1993.
- BB = *Bibliă adecă dumnezeiasca scriptură ale cei vechi și ale cei noa leage* [...] *Tipăritu-s-au tătu scaunul Mitropoliei Bucureștilor* [...] *la anul de la facerea lumii 7197, iară de la spăseniă lumii 1688 luna lui noem'vri 10 zile*.
- C. Ap. = *Texte de limbă din secolul XVI reproduse în facsimile îngrijite* de I. Bianu, membru al Academiei Române. IV. *Lucrul apostolesc. Apostolul tipărit de diaconul Coresi în Brașov la anul 1563*, Tiparul „Cultura Națională”, București, 1930.
- Cant. Ist. = Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoriia Țării Rum'nești* [...], ms. rom. 3443 BAR.
- Caz. I. = Varlaam, *Cazania*, 1643, ediție J. Byck [București, 1943].
- CC₁ = Coresi, *Tâlcul evangheliilor și molitevnice rumânesc* [= *Cazania I*], Ediție critică de Vladimir Drimba. Cu un studiu introductiv de Ion Gheție, Editura Academiei Române, București, 1998.
- Ceas. d. = *Cartea ce să chîamă časornicul' domnilor'... de răpăosatul Neculai Costin č-au fost vel log. s-au scris' oraș' Iaș' anul dela zidiră lumiei 7222, iară dela nașteră lui Hristo's 1700* [= de fapt 1714, scris greșit аѣ în loc de аѣѣ], în *Chrest.* II, p. 8-14.
- Chrest. = M. Gaster, *Chrestomatie română. Texte tipărite și manuscrise (sec. XVI-XIX), dialectale și populare*, vol. I-II, Leipzig-București, 1891.
- CL = Diaconul Coresi, *Liturghierul* [Brașov, 1570]; fotocopii publicate de Al. Mareș, *Liturghierul lui Coresi*, Editura Academiei, București, 1969.
- Cod. Br. = *Codicele Bratul* (1559-1560); fotocopie precedată de un studiu de C. Dimitriu, Casa editorială Demiurg, Iași, 2005.
- CP = Diaconul Coresi, *Psaltirea slavo-română* (1577); fotocopie publicată în ediția: Diaconul Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și 1589*. Text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, Editura Academiei, București, 1976.
- CT = Diaconul Coresi, *Tetraevangelul*, Brașov 1560-1561; fotocopii în ediția Florica Dimitrescu, Editura Academiei, București, 1963.
- Cuv. c. = *Cuvânt pentru curăție* (manuscris, ante 1618), în *Chrest.*, I, p. 45-52.
- CV = *Codicele Voronețean*; fotocopii în ediția *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, Editura Minerva, 1981.
- DÎR = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru, Editura Academiei, București, 1979.

- ELD = *Elementa linguae dacoromanæ sive valachicæ*, composita ab Samuele Klein de Szad, [...], Locupletata vero, et in hunc ordinem redacta a Georgio Gabriele Sinkai, [...], Vindobonæ, Tip. Josephi Nob. de Kurzback, MDCCLXXX [= 1780].
- ES = *Evangheliarul slavo-român* de la Sibiu (1551–1553); fotocopie precedată de Studiu introductiv filologic de acad. E. Petrovici, Studiu introductiv istoric de L. Demény, Editura Academiei, București, 1971.
- Hronogr. = *Hronograf* (manuscris din 1760), în *Chrest.*, II, p. 70–74.
- Într. înț. = *trebarea țaleptului cu lume* (manuscris din 1773; Moldova), în *Chrest.*, II, p. 93–97.
- Înv. creșt. = *vățătură creștinească ... scoase de pre limba grească pre limba rumânească. Și s-au tipărit anul Mântuirii 1700 Ghenarie. Sneagōv',* în *Chrest.*, I, p. 336–339.
- LP = *Pravila ritorului Lucaci* (1581); fotocopii în ediția *Pravila ritorului Lucaci*, text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, Editura Academiei, București, 1971.
- Min. Râm. = *Mineil' luna lui octovrie. Care s-au t'părit' acum' tău rumâneaste tru tăă domnie a prea nălțatului domn' Iō Alexandru Iōan' ōpilant' voevod' cu blagoslovenia, și toată chiețuăla prea sfîntitului mitropolit' al' Ūggrovlahiei, K\l'r' Grigoriē. Priñ ōsărdiā sfîntiī sale iubitōriului de D\mnezeu K\l'r' Chēsariē episcopul' Rāmnicului' sfînta episcopie a Rāmnicului' la anul' dela Hristo's 1776.*
- Moxa = *Cronica lui Mihail Moxa* (Oltenia, 1620), în B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni. Limba română vorbită între 1550–1600*, Tomul I, Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983; am indicat pagina ediției G. Mihăilă.
- Nec. Let. = Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1982.
- NTB = *Noul' Testament' sau păcarea, au leagea noaō a lui I\su's Hristo's domnului nostru. [...]* *T'păritu-s-au... Ardeal' cetatea Belgradului*, 1648.
- N. Test. Buc. = *Noul' Testament' ... s-au t'părit' t'pografiā domnească, ōrașul' Bucureștilor'. La anul' Mântuirii 1703*, în *Chrest.*, I, p. 347–350.
- NVI = Udriște Năsturel, *Varlaam și Ioasaf* (manuscris din 1648), ediție de Maria Stanciu Istrate, București, 2013; atestările care nu sunt indicate prin numărul unei file de manuscris original (cu specificarea r[ecto]/v[erso]) provin din fragmentul publicat în *Chrest.*, I, 129–134 și au fost luat în considerație pentru avantajul de a fi fost transcrise în grafia chirilică din original.
- PH = *Psaltirea Hurmuzachi*; fotocopii în ediția *Psaltirea Hurmuzachi*, I. Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, București, Editura Academiei Române A, 2005.
- PO = *Palia* de la Orăștie (1581–1582); fotocopii în ediția *Palia de la Orăștie. 1581–1582*, ediție îngrijită de Viorica Pamfil, Editura Academiei, București, 1968.
- Prol. = *Prologul adecă viețile sfinților* (manuscris din 1675), în *Chrest.*, I, p. 221–225.
- PS = *Psaltirea Scheiană* (1482). Mss. 449 BAR. Publicată de Prof. I. Bianu, bibliotecarul Academiei Române. Tomul I. Textul în facsimile și transcriere cu variantele din Coresi (1577), Edițiunea Academiei Române, București, 1889.
- Ps. B. = *Psaltirŭ ce să zice Cântarea a fericitului pr\orōc' și părat' D\avid' cu cântările lui Mōisi și cu summa și rânduăla la toți psalmii [...]. T'păritu-s-au... Ardeal' cetată Belgradului*, [1651].
- Ps. C. = Teodor Corbea, *Psaltirea în versuri* (Țara Românească, c. 1705), ms. rom. 75 BAR, Filiala Cluj-Napoca; am folosit microfilmul manuscrisului (pus la dispoziție de Alin-Mihai Gherman, care a editat textul: *Psaltirea în versuri*, Ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, Editura Academiei Române, București, 2010).
- Răsp. = *Cartea carea să chîamă Răspunsul' potriua Catihismusului Calvinesc', făcută de părințele Varlaam' Mitropolitul' Sučavei [...], T'părită v' lēto Bytīa Mīra 7153, Sp\seniāze Mīra 1648.*

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- Avram 1990 = Andrei Avram, *Nazalitatea și rotacismul în limba română*, Editura Academiei Române, București, 1990.
- CDDE = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A–Putea)*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Gr. Brâncuș, Editura Paralela 45 [, București, 2006].
- Densusianu 1901 = Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, *Les origines*, Paris, 1901; republicată în ediție critică de V. Rusu, Editura „Grai și suflet – Cultura națională”, București, 1997.
- Densusianu 1938 = Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II. *Le seizième siècle*, Paris, 1938; republicată în ediție critică de V. Rusu, Editura „Grai și suflet – Cultura națională”, București, 1997.
- Ernout-Meillet = Alfred Ernout, Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, tirage de la 4e édition augmentée, Paris, Klincksieck, 2001.
- FLRV = Dana-Mihaela Zamfir, *Fonetica limbii române vechi*, în *Istoria limbii române*, Vol. II. *Limba română veche (secolele al XVI-lea–al XVIII-lea)*, coordonator Alexandru Mareș, București (în curs de predare la tipar).
- GRBS = Dana-Mihaela Zamfir, *Fonetica*, în *Graiuri românești din Banatul sârbesc. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, coordonator Maria Marin, București (în curs de predare la tipar).
- PEW = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I. *Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Carl Winter, Heidelberg, 1905.
- REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Vierte Auflage, Carl Winter, Heidelberg, 1968.
- Rosetti 2002 [1986] = A. Rosetti, *Histoire de la langue roumaine des origines au XVIIe siècle*, Édition de Dana-Mihaela Zamfir, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 2002.
- Zamfir 2016 = Dana-Mihaela Zamfir, *Alternanța șc/șt în flexiunea verbală și nominală. Probleme istorice și dialectale*, în *Lucrările celui de-al XVII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, 8–9 septembrie 2016)*, Editurile ARGONAUT și SCRIPTOR, Cluj-Napoca, 2018, p. 355–382.

ON THE RAISING OF E TO I IN NEȘTE “SOME”, NECE “NOR; NEITHER”,
NEMIC(A) “NOTHING”, NEMĂNU(I)A “NO ONE’S/TO NO ONE” AND
NECĂI(U)RE(A) “NOWHERE”

(Abstract)

The research we have undertaken concerns the rhythm of the vowel’s raising that may be observed in Old Romanian in a series of words having in common an initial phonetic segment *ne-*, etymologically identical notwithstanding their partly different functions. As issues of different combinations with the Latin negative formant *ne(c)*, those words have had their oldest variants with *ne-* gradually replaced – since the earliest texts – by variants in *ni-* (which are also standard forms in contemporary Romanian). By comparing the status of the variants during the historical evolution of the written Romanian and the their geographic distribution at the epoch of dialectal searches, we have been able to conclude that: (i) the slowest rhythm of the vocalic raising is to be found in the indefinite *nește*; (ii) the raising has always had a decidedly wider extension and is nowadays general in the first syllable of the original form *nece*, though not in its second syllable; (iii) disyllabic variants of the type *nece / nice* subsist in conservative areas, while elsewhere the raising of final *-e* has been followed by a syllabic reduction (since final *-i* issued from *-e* loses its syllabic

character, becoming an asyllabic vowel); (iv) the other words of the series display a slower rhythm of the raising $e > i$ in their first syllable and a more irregular geographic dispersion of the variants.

Cuvinte cheie: *încidere vocalică, particulă negativă, disimilare, arii dialectale conservatoare.*

Keywords: *vowel raising, negative particle, dissimilation, syllabic reduction, conservative dialectal areas.*

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
al Academiei Române
București, Calea 13 Septembrie, 13
danamihaela.zamfir@gmail.com
andreea.dinica@gmail.com